

**İNSAN HÜQUQLARININ BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ MÜDAFİƏSİNİN
SAHƏVİ PRİNSİPLƏRİ VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
DÖVLƏTDAXİLİ QANUNVERİCİLİYİ**

Ə.İ.ƏLİYEV

Bakı Dövlət Universiteti

al.amir.ib@mail.ru

Məqalədə insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsinin sahəvi prinsipləri və Azərbaycan Respublikasının dövlətdaxili qanunvericiliyi hüquq ədəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyi, beynəlxalq praktika və dövlətdaxili qanunvericilik əsasında geniş təhlil edilir. İnsan hüquqları sahəsində sahəvi prinsiplərin əsas xüsusiyyətlərinin və dövlətdaxili qanunvericiliyin qarşılıqlı təhlili nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, beynəlxalq hüququn, o cümlədən beynəlxalq insan hüquqları standartlarının dövlətdaxili implementasiyası üçün adekvat hüquqi əsas müəyyən edən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikası tərəfindən insan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş digər normativ-hüquqi aktlar beynəlxalq hüquq normalarına hörmət prinsipi üzərində qurulmuşdur. Bu isə insan hüquqları sahəsində ümumtənnis prinsiplərin (normaların) dövlətdaxili qanunvericiliyə implementasiyasında mühüm amildir.

2000-ci ildə qəbul edilmiş BMT Minilliyin Bəyannaməsində beynəlxalq məsələlərdə olduğu kimi, milli işlərdə də insan hüquqlarına hörmət edilməsi prinsipinin möhkəmlənməsi barədə dövlətlərin razılığı ifadə olunmuşdur (6, 255). Hər bir dövlətin insan hüquqlarına hörmət və əməl etmək öhdəliyi bilavasitə müasir beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biri olan insan hüquqlarına hörmət etmək prinsipindən irəli gəlir. İnsan hüquqlarına hörmət prinsipinin məzmunu isə, ilk növbədə, dövlətlərin onların yurisdiksiyası sferasında yerləşən bütün şəxslərə münasibətdə hər hansı ayrı-seçkilik olmadan bu hüquqlara hörmət və əməl etmək öhdəliyi təşkil edir. Bununla da, insan hüquqları sahəsində dövlətlərin üzərinə mühüm öhdəliklər qoyulur və bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarət edilir. Bundan başqa, müasir beynəlxalq hüququn inkişafı həmin normaların dövlətdaxili münasibətlər sferasında təsbit edilməsi ilə xarakterizə olunur ki, bu da beynəlxalq hüquq normalarına hörmət prinsipi əsasında həyata keçirilməlidir (14, 383).

BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddəsində Təşkilatın məqsədlərindən biri kimi heç bir fərq qoyulmadan insan hüquq və əsas azadlıqlarına hörmətin inkişafı və onların təşviqi məqsədilə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi göstərilmişdir. Nizamnamənin 55-ci maddəsi də insan hüquqlarına hörmət prinsipinin digər aspektlərini müəyyən edir. Həmin maddədə göstərilir ki, millətlər arasında xalqların hüquq bərabərliyi və öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipinə hörmət əsasında sülh və dostluq münasibətləri üçün zəruri olan sabitlik və əmin-amanlıq şəraitini yaratmaq məqsədilə BMT aşağıdakılara dəstək verir: həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, əhalinin tam məşğulluğuna, iqtisadi və sosial tərəqqinin inkişaf etdirilməsinə; iqtisadi, sosial, səhiyyə və buna müvafiq sahələrdə beynəlxalq problemlərin həllinə,

mədəniyyət və təhsil sahələrində beynəlxalq əməkdaşlığa; irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsi və riayət olunmasına.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq hüquqda insan hüquqlarına hörmət edilməsi prinsipinin məzmunu aşağıdakı qaydada ifadə edilir: hər bir dövlətin öz ərazisində yerləşən bütün şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək öhdəliyi daşması; dövlətlərin cinsi, irqi, dil və dini əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyə yol verməmək vəzifəsini təsbit etməsi; dövlətlərin insan hüquq və əsas azadlıqlarına ümumi hörmət edilməsi və bu məqsədlərə nail olunması sahəsində bir-birilə əməkdaşlıq etməyə yardım etmək öhdəliyini özlərində daşması.

Beynəlxalq hüququn əsas, ümumtəanmış prinsiplərindən biri olan əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipinin insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsinin sahəvi prinsiplərinə təsirini nəzərə alaraq, bu istiqamətdə müvafiq prinsiplərin (rəhbər başlanğıcların) təhlilini məqsədmüvafiq hesab etmək olar. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinə aşağıdakı əsas prinsiplər fərqləndirilir: humanizm prinsipi; azadlıq prinsipi; bərabərlik və bərabər hüquqluluq prinsipi, şəxsiyyətin ləyaqəti prinsipi (13, 19-21).

Humanizm prinsipinin formalaşmasında əsas qismində humanizm ideyaları çıxış edir. Başqa sözlə desək, humanizmin əsas mənbələri kimi insan həyatı və şəxsiyyətinin məənəvi dəyərləri haqqında mütəfəkkirlərin ideyaları çıxış etmişdir. Keçən əsrlərin humanist filosoflarının əsərlərində (B.Spinosa, T.Hobbs, C.Lokk, C.C.Russo) insanın şəxsiyyət kimi formalaşması, onun hüquq və azadlıqları, toxunulmazlığının tanınması haqqında humanizm ideyaları təsbit olunmuşdur. Dövlət öz hakimiyyətini yalnız cəmiyyət üzvlərinin maraqlarına yönəltməlidir. Dövlətçiliyin əsas meyarları kimi məənəvi tələblər – ümumi rifah və hüquqi başlanğıclar özünü biruzə verir.

Humanizm prinsipi AR qanunvericiliyinin, xüsusilə cinayət qanunun tərkib hissəsini təşkil edir. Belə ki, AR CM-nin 9-cu maddəsində əks olunan humanizm prinsipi aşağıdakı elementləri özündə birləşdirir: müvafiq normativ-hüquqi aktın insanların təhlükəsizliyini təmin etməsi; cinayət törətmiş şəxsə tətbiq edilən cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin cismani əzab vermək və ya insan ləyaqətini alçalmaq məqsədi daşmaması.

İnsan üçün əsas dəyərlərdən biri də azadlıqdır. Yalnız azadlıq şəraitində insan öz maraqlarını realizə edə bilər. Bütün bunların həyata keçirilməsinin əsas vasitələri azadlıq hüququnun təmin edilməsi ilə üzvi surətdə bağlıdır. İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsinin prinsipi qismində azadlıq hüququ aşağıdakıları məqsəd qismində özündə birləşdirir: ayrı-seçkilikdən azadlıq; yoxsulluqdan azadlıq; inkişaf və fərdin öz insan potensialının realizəsinin azadlığı; qorxudan – şəxsi təhlükəsizlik təhdidi, işgəncələr, özbaşına həbslər və zorakılıqdan azadlıq; ədalətsizlik və qanunçuluğun pozulmasından azadlıq; fikir, söz, qərarların qəbul edilməsi prosesində iştirak; ləyaqətlə çalışmaq azadlığı.

Ümumiyyətlə, azadlıq hüququ özündə şəxsi (yaşayış yeri seçmək azadlığı, hərəkət etmək azadlığı, fəaliyyət azadlığı və s.), siyasi (fikir azadlığı, söz azadlığı və s.) və peşə (əmək azadlığı, yaradıcılıq azadlığı və s.) fəaliyyətində həyata keçirilən konkret imkanlar toplusunu birləşdirir.

Hüquq elmində isə «azadlıq» terminini aşağıdakı bir neçə mənada işlətmək olar: dar mənada – tutulma və həbslə məhdudlaşdırılan fiziki azadlıq (1950-ci il Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi kontekstində); daha geniş mənada – bütün mülki hüquqlar sistemini özündə ifadə edən fərdi azadlıq; ən geniş mənada – insan hüquqlarının bütün sistemində ifadə olunan azadlıq (2, 116). 1948-ci il Ümumdünya İnsan hü-

quqları Bəyannaməsinin 3-cü maddəsində hər bir insanın azadlıq hüququ təsbit edilmişdir. Bundan əlavə, kimsənin özbaşına həbs olunmaya, tutulub saxlanılmaya, sürgün edilməyə məruz qalmasının yolverilməzliyi də 9-cu maddənin tərkib hissəsini təşkil edir. Bununla yanaşı, 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 9-cu maddəsində təsbit edilən azadlıq hüququ da şəxsin qanunsuz şəkildə azadlıqdan məhrum edilməsinin yolverilməzliyini özündə birləşdirir. Həmçinin həbs olunmuş şəxsin həbsi barədə məlumatlandırılması, məhkəmə baxışı hüququnun təmin olunması, qanunsuz həbs edilmiş və ya tutulmuş hər bir kəsin kompensasiya almaq hüququ azadlıq hüququnun tərkib hissəsini təşkil edir.

Əsas hüquqlar haqqında 2000-ci il Aİ Xartiyasının 6-cı maddəsi də azadlıq hüququ və şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir.

AR Konstitusiyasının 28-ci maddəsində əks olunmuş azadlıq hüququ isə özündə aşağıdakı elementləri birləşdirir: vətəndaşlığından asılı olmayaraq, hər bir insanın azadlıq hüququna malik olması; müvafiq hüququn yalnız qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsə alma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırılması; AR ərazisində olan hər bir kəsin sərbəst hərəkət edə bilməsi, özünə yaşayış yeri seçə bilmək imkanına malik olması, AR ərazisindən azad şəkildə kənara gedə bilməsi; AR vətəndaşının hər zaman maneəsiz öz ölkəsinə qayıtmaq hüququnun mövcudluğu.

İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsinin sahəvi prinsiplərindən biri də şəxsiyyətin ləyaqəti prinsipidir. Bu, insan hüquqlarının xüsusi prinsipi kimi nəzərdən keçirilir. Ləyaqətsiz insan şəxsiyyətinin dəyəri olmur. Onun olmaması isə bütövlükdə cəmiyyət üçün daha ciddi təhlükələrin yaranmasına səbəb olmaqla, digər insanlara münasibətdə etinasızlığa, cəmiyyətin dəyərlərinə hörmətsiz yanaşılmasına gətirib çıxarır. Bunun nəticəsi isə insanın digər şəxslərin ləyaqətinə qarşı dözümsüzlüyünə səbəb olur, bu isə öz növbəsində cəmiyyətdə münaqişə və mübahisə mənbəyi ola bilər.

Ləyaqət, o cümlədən insan ləyaqəti ilə bağlı müddəalar bir sıra beynəlxalq-hüquqi aktlarda öz əksini tapmışdır. Məsələn, Əsas hüquqlar haqqında 2000-ci il Aİ Xartiyasının I bölməsi «Ləyaqət» adlanmaqla, aşağıdakılarla bağlı müddəaları təsbit edir: insan ləyaqəti; yaşamaq hüququ; işgəncə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzalar; köləliyin və məcburi əməyin qadağan edilməsi. Xartiyanın 1-ci maddəsində isə insan ləyaqətinin toxunulmaz olduğu, onun yalnız hörmət və müdafiə ilə təmin edilməsi kimi müddəa təsbit olunmuşdur (15, 67-68). V.A.Çetvernin hesab edir ki, şəxsi və qeyri-şəxsi hüquq və azadlıqlar sferasında əsas prinsip kimi ləyaqətə hörmət prinsipindən danışmaq məqsədmüvafiq olardı (5, 145). AR Konstitusiyasının 46-cı maddəsinə görə, hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır. Dövlət tərəfindən qorunan şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına heç bir halda yol verilə bilməz.

Beynəlxalq sənədlər, onların tətbiqi təcrübəsi, müxtəlif beynəlxalq təşkilat, orqan və konfransların qərarları, həmçinin hüquq ədəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyinin təhlili əsasında insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsinin bir sıra digər spesifik prinsipləri - fərdə daha əlverişlilik prinsipi, mülki, siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni insan hüquq və azadlıqlarının bölünməzliyi prinsipi, insan hüquqlarının ayrılmazlığı prinsipi, bərabərlik, bərabər hüquqluluq və ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi prinsipi, şəxsiyyətin təhlükəsizliyi prinsipi fərqləndirilir.

Fərdə daha əlverişlilik prinsipi beynəlxalq hüququn müvafiq sahəsinin inkişafı və təşəkkülündə özünəməxsus rol oynamışdır. Belə ki, insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi, hörmət edilməsi və yerinə yetirilməsi üzrə normaların mövcudluğunu fərdin maraqlarının digər ictimai münasibətlərin subyektlərinin maraqlarından

üstün tanınması anlamını verən dərin humanist ənənə olmadan təsəvvür etmək mümkün olmazdı. Burada söhbət insan həyatı, sağlamlığı, azadlığının mühafizəsi və dəstəklənməsi olan fundamental maraqlardan gedir.

Təbii ki, bu maraqlardan hər hansı biri heç vaxt mütləq xarakterə malik olmamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, 1948-ci il Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi və 1966-cı il Beynəlxalq Paktları fərdə daha əlverişlilik ideyası üzərində qurulmuşdur. İlk öncə, 1948-ci il Bəyannaməsində və 1966-cı il Beynəlxalq Paktlarında qeyd olunur ki, azadlıq, ədalət və ümumdünyəvi sülhün əsasını bəşər cəmiyyətinin bütün üzvlərinə məxsus olan ləyaqətin və onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınması təşkil edir. Artıq Bəyannamə və Paktların müvafiq məzmunundan aydın olur ki, insan şəxsiyyətinin ləyaqəti bütün hüquq və azadlıqların kompleksi vasitəsilə açılır, lakin bunun özünü də heç bir halda tam hesab etmək olmaz.

Bu gün insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi üzrə çoxsaylı beynəlxalq hüquqi sənədlər mövcuddur. Dövlət eyni məsələni tənzim edən bir neçə sazişin iştirakçısı ola bilər. Bununla əlaqədar sual yarana bilər ki, bu halda hansı saziş tətbiq olunmalıdır? İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsinin tənzimlənməsinin məqsəd və vəzifələrinin ümumi anlayışından çıxış edərək, belə bir əsaslı fikir irəli sürmək olar ki, bu halda fərdə daha geniş və səmərəli müdafiəni təmin edən normaya üstünlük verilməlidir. Müvafiq qənaətə 1966-cı il Paktlarının 6-cı maddəsinin 2-ci bəndinin təhlili əsasında gəlmək olar. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, hər hansı ölkədə qanun, konvensiya, qayda və adətdən irəli gələn insan hüquqlarının müvafiq sənədlərdə həmin hüquqların tanınması və ya daha az tanınmasını bəhanə gətirərək, bu və ya digər dərəcədə məhdudlaşdırılması və azaldılması qadağandır. Yuxarıdakı müddəaları əldə rəhbər tutaraq, formalaşmış norma isə öz ərazilərində yaşayan insanlar üçün səmərəli və hüquqi cəhətdə daha geniş azadlığı təmin etmək istəyən dövlətlər üçün regional, subregional və digər səviyyədə insan hüquqlarının müdafiəsi üçün daha geniş imkanlar açır. Beynəlxalq hüquqi sənədlərə nəzər yetirsək, bu prinsipə həmin sənədlərdə də rast gəlmək olar. Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 5-ci maddəsində xüsusi olaraq qeyd olunur ki, müvafiq sənədin heç bir müddəası mövcud Konvensiyadan asılı olmayaraq, hər hansı iştirakçı-dövlət tərəfindən qaçqınlara təqdim olunan heç bir hüquq və imtiyazlara xələl gətirmir. Vətəndaşsızlıq hallarının ixtisarı haqqında 1961-ci il Konvensiyasının 13-cü maddəsinə əsasən həmin akt vətəndaşsızlığın azaldılmasına kömək edən və üzv-dövlətlərin qüvvədə olan və ya qüvvəyə minəcək qanunu və ya iki və ya daha artıq Razılığa gələn Dövlətlər arasında qüvvəyə minmiş konvensiya, müqavilə və ya sazişlərdə nəzərdə tutulan müddəalara zidd kimi şərh oluna bilməz.

Bundan başqa, insan hüquqlarına aid keçirilmiş bir çox konfranslarda fərdə daha əlverişlilik prinsipi beynəlxalq hüququn mərkəzi prinsiplərindən biri kimi tanınmışdır. Məsələn, 1980-ci ildə keçirilmiş «İnsan hüquqları və sülhün qarşılıqlı əlaqəsi problemləri üzrə» Hammer Konfransının IV illiyində təklif edilmiş «İnsan hüquqları və əsas azadlıqları haqqında normaların təfsiri və tətbiqinin prinsipləri Layihəsi»ndə fərdə daha əlverişlilik prinsipi insan hüquqlarında mərkəzi yerlərdən birini tutan müddəə kimi nəzərdən keçirilmişdir.

Fərdə daha əlverişlilik prinsipinin mühüm cəhəti odur ki, o hər bir konkret halda təfsir və tətbiq zamanı ümumbəşəri dəyərlərə önəm verərək, humanizm nöqtəyindən insan hüquqlarının müdafiəsi tələbinə cavab verən ən yaxşı variantı tapmaq imkanı yaradır. Fərdə daha əlverişlilik prinsipi daha bir mühüm aspektə malikdir: o, beynəlxalq-hüquqi sazişlərdə nail olunmuş minimumu saxlamaq zərurəti

və onun aşağı salınmamasını nəzərdə tutur.

Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni insan hüquqlarının vahidliyi və bölünməzliyi mövqeyindən çıxış edir. Bu halın mövcudluğu isə mülki, siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni insan hüquq və azadlıqlarının bölünməzliyi prinsipinin normativ təsbiti və müxtəlif istiqamətlərdə tətbiqi baxımından insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsinin spesifik prinsipi kimi mühüm əhəmiyyətə malik olduğunu təsdiq edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, BMT Baş Məclisi öz qətnamələrində (16 dekabr 1977-ci il 32/130 sayılı Qətnamə və 4 dekabr 1986-cı il 41/117 sayılı Qətnamə) dəfələrlə beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən insan hüquq və əsas azadlıqlarının bölünməzliyi və qarşılıqlı asılılığı, bir sıra kateqoriya hüquqların müdafiəsi və təşviqinin dövlətləri digər hüquqların müdafiəsi və həvəsləndirilməsi öhdəliyindən azad etməməsi barədə fikrini təsdiq etmişdir. 1966-cı il Paktlarının preambulasında nəzərdə tutulur ki, qorxu və ehtiyacdən azad insan şəxsiyyəti ideali yalnız hər kəsin öz iqtisadi, sosial və mədəni, həmçinin, mülki və siyasi hüquqlarından istifadə edə bilməsi üçün şərait yaradıldığı təqdirdə həyata keçirilə bilər. BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1970-ci il tarixli 2675 sayılı Qətnaməsinə müvafiq olaraq, əsas insan hüquq və azadlıqlarına hətta hərbi münaqişələr zamanı da riayət olunmalı və təmin edilməlidir.

Bir sıra elmi ədəbiyyatlarda və keçirilən tədbirlərdə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı müəyyən fikirlər söylənilməkdədir. Bu, xüsusilə 1966-cı il İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın təhlili ilə bağlı məsələlərdə özünü daha aydın şəkildə biruzə verir. Ədəbiyyatda qeyd edilir ki, Pakt yalnız dövlətlərin cəhd etməli olduqları məqsədə çatmağa dair standartları müəyyən edir (20, 34). D.Trubek isə iqtisadi-sosial hüquqların həyata keçirilməsini fəaliyyət proqramlarının uzun müddət ərzində qəbul edilməsi yolu ilə reallaşmasını məqsədmüvafiq sayır (19, 205-271). Hollandiyanın Limburq Universitetində 1986-cı ildə keçirilən toplantıda müxtəlif dövlətlərdən iştirak edən aparıcı ekspertlər müvafiq Paktın iştirakçı-dövlətlərinin öz üzərlərinə götürdük-ləri hüquqi öhdəliklərin təbiəti və dərəcəsi barədə bir sıra müddəaları müzakirə edərək aşağıdakı əsas nəticələrə gəldilər: iqtisadi və sosial hüquqlar da daxil olmaqla, bütün insan hüquq və azadlıqları bölünməz, qarşılıqlı əlaqədədir, o cümlədən beynəlxalq hüququn ayrılmaz tərkib hissəsidir; Pakt iştirakçı-dövlətlərin üzərinə beynəlxalq müqavilədə təsbit edilmiş hüquqların həyata keçirilməsi üçün qanunvericilik və inzibati tədbirlər də daxil olmaqla, bütün zəruri tədbirləri təxirəsalınmadan həyata keçirmək öhdəliyi qoyur; iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, Paktın iştirakçı-dövlətləri ən azı minimal səviyyədə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları təmin etmək öhdəliyinə malikdirlər (18, 122-135).

İnsan hüquqlarının ayrılmazlığı prinsipi də mövcud münasibətlərin tənzimlənməsində məhz bu aspektdən çıxış edir. İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının ayrılmazlığı fərdlərin hüquqlarının öz təbiətindən irəli gəlir. V.A.Kartaşkin qeyd edir ki, şəxsin əsas hüquq və azadlıqları ayrılmazdır və onlar özgəninkiləşdirilə bilməzlər. Onlar təbii olmaq etibarilə, dövlətlər tərəfindən verilmir (4, 138). Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi və 1966-cı il Beynəlxalq Paktlarının mətninin təhlilindən çıxış edərək hüquq və azadlıqların ayrılmazlığı prinsipinin mahiyyətinin hər hansı şəxsin həm milli, həm də beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə tanınmış hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş hərəkətlərin qadağan edilməsi barədə qənaətdə gəlmək olar. Belə qadağa Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin 30-cu maddəsi, Paktların isə 5-ci maddəsindən irəli gəlir. Belə ki, qeyd edilir ki, müvafiq sənədlərdə heç nə hər hansı dövlətə, şəxslər qrupuna və ya ayrı-ayrı şəxslərə həmin Paktlarda

nəzərdə tutulmuş hər hansı hüquq və azadlığın məhvinə və yaxud onun Paktlarda nəzərdə tutulduğundan artıq dərəcədə məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmaq və ya hər hansı hərəkət törətmək hüququ verilməsi kimi təfsir oluna bilməz. Bundan əlavə, göstərilir ki, hər hansı bir ölkədə qanun, konvensiya, qayda və yaxud adət qüvvəsində mövcud olan əsas hüquqların heç biri 1966-cı il Paktlarında həmin hüquqların nəzərə alınmaması və ya daha kiçik həcmdə nəzərə alınması bəhanəsi ilə məhdudlaşdırılmasına və ya azaldılmasına yol verilmir.

Ümumiyyətlə, insanın ayrılmaz hüquqları dedikdə, hüququn məzmununun daşıyıcıdan - subyektdən ayrılmasının qeyri-mümkünlüyü başa düşülməlidir. Mövcud rəhbər başlanğıc dövlətdaxili qanunvericilik aktlarının da tərkib hissəsini təşkil edir. Belə ki, AR Konstitusiyasının 24-cü maddəsinin təhlili nəticəsində belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, insan və vətəndaş hüquqlarının əsas prinsiplərindən biri də ayrılmazlıq prinsipidir.

Bərabərlik, bərabər hüquqluluq və ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi prinsipi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, humanitar məsələlərdə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafının əsasını təşkil edir. İnsan ləyaqəti anlayışını bu prinsip olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi də məhz bu nöqteyi-nəzərdən çıxış etmişdir. Bəyannamənin Preambulasının 1-ci bəndinə əsasən bəşər ailəsinin bütün üzvlərinin hüquq bərabərliyinin tanınması azadlıq, ədalət və dünyəvi sülhün əsasını təşkil edir.

1966-cı il Beynəlxalq Paktlarının müddəalarında bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipi daha ətraflı şəkildə öz əksini tapmışdır. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktının 2-3 və 26-cı maddələri qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı beş prinsipi müəyyən etmişdir: hüquqlardan bərabər istifadə edilməsi prinsipi; kişi və qadının bərabərliyi prinsipindən irəli gələn ümumi bərabərlik prinsipi; hüquq norması və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi; qanun tərəfindən bərabər müdafiə prinsipi; ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipi.

1966-cı il tarixli Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 26-cı maddəsində insanların qanun qarşısında bərabərliyi göstərilir. V.A.Kartaşkin isə hesab edir ki, qanun qarşısında bərabərlik təkcə ölkə vətəndaşlarına deyil, həm də istənilən dövlət və qeyri-dövlət orqanlarına münasibətdə tətbiq edilir (4, 140). 26-cı maddə ilə bağlı qeyd edilir ki, mövcud müddəa hüququn bərabər müdafiəsini deyil, yalnız hüququn tətbiqi prosesində bərabər müdafiəni nəzərdə tutur. Mövcud fikir onunla əsaslandırılır ki, «hüququn bərabər müdafiəsi» anlayışı ona münasibətdə müxtəlif mənada ifadə edilən təfsirin meydana çıxmasına, həmçinin Paktı tərtib edən şəxslərin məqsədlərinin açıq şəkildə təzahür etməməsinə gətirib çıxarır (13, 78).

AR Konstitusiyasının 25-ci maddəsi dövlətin hər bir kəsin bərabərlik hüququnu təmin etməsi ilə bağlı müddəanı özündə əks etdirməklə, aşağıdakı məsələləri təsbit edir: hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi; kişi ilə qadının eyni hüquq və azadlıqlara malik olması.

İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsinin sahəvi prinsiplərindən danışarkən, şəxsiyyətin təhlükəsizliyi prinsipini də qeyd etmək yerinə düşərdi. Qeyd etmək lazımdır ki, mövcud rəhbər başlanğıc eyniadlı konsepsiyaya əsaslanmaqla, müxtəlif alimlərin tədqiqat, normativ sistemin isə tənzim etmə obyektini olmuşdur. Belə ki, S.V.Çerniçenko şəxsiyyətin müdafiəsi ilə bəşəriyyətin müdafiəsinin başlanmasını qeyd edir. Onun fikrincə, şəxsiyyətin təhlükəsizliyinin təmin olunmadığı yerdə beynəlxalq və global təhlükəsizliyin mövcudluğu qeyri-mümkündür (14, 361-362). Hesab edilir ki, müvafiq konsepsiyanın təzahürünün əsas səbəbi bütün dünyada insanların artan müdafiəsizliyidir. Bundan əlavə, müəllif şəxsiyyətin təhlükəsizliyinin çoxtərəfli

yanaşma tələb etməsi və nəticədə onun iştirakçıları qismində təkcə dövlətlərin deyil, həm də qeyri-dövlət müəssisələri, beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar, milli dövlət orqanları, müstəqil ekspertlərin çıxış etməsi fikrini xüsusilə vurğulayır. Lakin ümumi əlaqələndirmə mühüm universal beynəlxalq təşkilat sayılan BMT tərəfindən həyata keçirilir (17, 56).

İnsan hüquqlarına hörmət şəxsiyyətin təhlükəsizliyi əsasında formalaşmışdır. Mövcud konsepsiya qlobal miqyasda cəmiyyətin demokratikləşməsinə yönəlmiş siyasəti dəstəkləyir. O, öz-özlüyündə üç mühüm elementdən – təhlükəsizlik, insan hüquqları və insan potensialının inkişafından ibarətdir. Təhlükəsizlik prinsipi həm də dövlətdaxili qanunvericiliyin tərkib hissəsini təşkil edir. Məsələn, AR Konstitusiyasının 31-ci maddəsində hər bir kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququ göstərilmişdir. Bundan əlavə, həmin maddədə qeyd edilir ki, qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etmək, ona qarşı zor işlətmək qadağandır. Bu isə Konstitusiyanın digər müddəaları – 27-ci maddəsi (yaşamaq hüququ), 29-cu maddəsi (mülkiyyət hüququ), 30-cu maddə (əqli mülkiyyət hüququ), 32-ci maddəsi (şəxsi toxunulmazlıq hüququ), 33-cü maddəsi (mənzil toxunulmazlığı) kimi normalarla tam qarşılıqlı əlaqəni təsbit edir.

İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsinin sahəvi prinsiplərindən danışarkən, son dövrün inkişaf xüsusiyyətləri ilə bağlı olaraq meydana gələn inkişaf prinsipi xüsusi qeyd edilməlidir. Həmin prinsip öz normativ təsdiqini bir sıra beynəlxalq sənədlərdə tapmışdır. Belə ki, 1948-ci il Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin 29-cu maddəsinin 1-ci bəndində göstərilir ki, hər bir insan şəxsiyyətinin azad və tam şəkildə inkişaf etməsi imkanının olduğu cəmiyyət qarşısında öhdəliklərə malikdir.

İnkişaf prinsipinin formalaşmasında mühüm istiqamətlərdən biri də 1986-cı il tarixli BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş İnkişafa olan hüquq haqqında Bəyannamə sayılır. Belə ki, Bəyannamənin preambulasında inkişafın bütün əhalinin və bütün şəxslərin inkişafda və onun gedişində yaradılan nemətlərin ədalətli bölgüsündə fəal, azad və konstruktiv iştirakı əsasında onların rifahının durmadan yüksəldilməsinə yönəldilmiş hərtərəfli iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi proses olduğu göstərilir. Göstərilənlərlə yanaşı, adıçəkilən sənədin 1-ci maddəsinin 1-ci hissəsində göstərilir ki, inkişaf hüququ insanın ayrılmaz hüququdur. Buna görə də, hər bir insan və xalqlar bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının tam həyata keçirilə biləcəyi iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi inkişafda iştirak etmək, həmçinin ona yardım göstərmək və onun nemətlərindən istifadə etmək hüququna malikdir. Bəyannamənin 2-ci maddəsinin 1-ci hissəsinin tələbinə əsasən, insan inkişaf prosesinin əsas subyektidir və inkişaf hüququnun fəal iştirakçısı, benefisiar olmalıdır. Bundan əlavə, Ümumdünya İnsan Hüquqları Konfransı tərəfindən 1993-cü ilin iyun ayının 25-də qəbul edilmiş Vyana Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramında göstərilir ki, Konfrans İnkişafa olan hüquq haqqında Bəyannamədə müəyyənləşdirilmiş inkişaf hüququnu universal şəkildə və əsas insan hüquqlarının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi təsdiqləyir.

Bütövlükdə, Azərbaycan Respublikasında (AR) insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin əsas xüsusiyyəti qismində bu sahədə mühüm fəaliyyətin həyata keçirilməsi zəruriliyi aşağıdakı üç əsas istiqamətdə həyata keçirilir: bu sahədə beynəlxalq müqavilələrə qoşulmaq; müvafiq sferada dövlətdaxili normativ-hüquqi aktlar qəbul etmək; qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktları beynəlxalq hüquq normalarının tələblərinə uyğun təkmilləşdirmək.

Beynəlxalq hüququn, o cümlədən beynəlxalq insan hüquqları standartlarının dövlətdaxili implementasiyası üçün adekvat hüquqi əsas müəyyən edən 12 noyabr 1995-

ci il tarixli ümumxalq referendumu yolu ilə qəbul edilmiş AR Konstitusiyası və AR tərəfindən insan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş digər normativ-hüquqi aktlar beynəlxalq hüquq normalarına hörmət prinsipi üzərində qurulmuşdur. Konstitusiyada insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunması qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının üzərinə mühüm bir vəzifə kimi qoyulmuşdur. Eyni zamanda, Konstitusiya ilə insan və vətəndaş hüquqlarının üstünlüyü və ölkə ərazisində birbaşa qüvvəsi elan edilir, onların təmin olunması AR-in ali məqsədi olduğu bəyan edilir.

Beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq normalarının qarşılıqlı əlaqəsi bilavasitə AR Konstitusiyasında əks olunmuşdur. Belə ki, AR Konstitusiyasının 151-ci maddəsində göstərilir ki, AR qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ-hüquqi aktlarla (AR Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) AR-in tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilə müddəalarının əksəriyyəti özü-icraolunan deyildir. Buna görə də insan hüquqlarının müdafiəsinin daha real təmininin ən yaxşı vasitəsi onların milli qanunvericiliyə transformasiyası olardı. Belə ki, AR Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin 2-ci hissəsində deyilir ki, AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr AR qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Doğrudan da, göstərilən müddəa beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq normalarının qarşılıqlı əlaqəsinin müəyyən edilməsində xüsusi yer tutur. Bu müddəa AR-in daxili həyatı üçün də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, beynəlxalq müqavilələr AR hüquq sisteminin tərkib hissəsi olmaqla, AR ərazisində icra və tətbiq edilməlidir. Bu isə, öz növbəsində, dövlətin bütün orqanlarının fəaliyyətinə, xüsusilə də hüquqtətbiqedici orqanların fəaliyyətinə bilavasitə təsir göstərir.

İnsan hüquqlarının təminatı sahəsində AR-in tutduğu mövqe özündə beynəlxalq hüquq normalarına tam hörmət prinsipini əks etdirir. Belə ki, AR Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin 2-ci hissəsində deyilir ki, bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. Bu isə AR-də insan hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq hüquq normalarına tam uyğunlaşdırılması istiqamətində atılan müsbət addım kimi qiymətləndirilməlidir. Başqa sözlə, 12-ci maddənin 2-ci hissəsində «bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir» ifadəsi dövlətin insan hüquqları probleminə daha üstün mövqedən yanaşmasını sübut edir. 12-ci maddənin 1-ci hissəsində isə göstərilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, AR vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

İnsan hüquqları ilə əlaqədar digər bir məsələ isə AR Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin 5-ci bəndində qeyd edilmişdir. Belə ki, göstərilir ki, bu Konstitusiyanın heç bir müddəası insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə yönəldilmiş müddəa kimi təfsir edilə bilməz. Həmin maddənin 6-cı bəndində isə göstərilir ki, AR ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir.

Nəhayət, 18 mart 2009-cu il tarixdə keçirilmiş referendumla AR Konstitusiyasına edilən dəyişikliklər insan hüquqlarının təminatı istiqamətində kifayət qədər yüksək qiymətləndirilməlidir. Belə ki, 12-ci maddəyə edilən dəyişikliklə dövlətin öz vətəndaşları qarşısında məsuliyyəti daha da artdı. Belə ki, bundan sonra AR vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi də dövlətin ali məqsədi kimi müəyyən edildi. Bu da dövlətimizin Beynəlxalq Ömək Təşkilatı standartlarına və bir sıra mühüm Konvensiyalara, o cümlədən Avropa Sosial Xartiyasına daha diqqətli yanaşılması və onların müddəalarının

implementasiyası üçün mühüm addımdır. Məsələn, 15 yaşına çatmamış uşaqların işə götürülməməsi barədə müddənin Konstitusion müddəə şəklində Konstitusiyada əks olunması dövlətimizin Beynəlxalq Əmək Təşkilatı standartlarına və uşaq hüquqları sahəsində qəbul edilmiş mühüm beynəlxalq normalara daha ətraflı yanaşılmasını sübut edir. Ümumiyyətlə, AR Konstitusiyasına edilən son dəyişikliklər bilavasitə insan hüquqlarının daha real təminatı istiqamətində çox yüksək qiymətləndirilməlidir.

İnsan hüquqlarının müdafiəsində mühüm beynəlxalq normalarla yanaşı, bu sahədə beynəlxalq nəzarət mexanizmləri praktikasının, xüsusən də Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi presedent hüququnun tətbiqi xüsusi yer tutur. AR Prezidentinin 2006-cı il 19 yanvar tarixli «Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» Fərmanının 6-cı bəndində AR Ali Məhkəməsi və AR Apelyasiya Məhkəmələrinə tövsiyə edilmişdir ki, insan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etsinlər və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə alsınlar. Daha sonra, «Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında» AR Prezidentinin 28 dekabr 2006-cı il tarixli Sərəncamının 5-ci bəndində AR Konstitusiya Məhkəməsinə və AR Ali Məhkəməsinə tövsiyə edilmişdir ki, insan hüquqlarının müdafiəsini tənzimləyən beynəlxalq sənədlərin müddəalarının məhkəmə təcrübəsində tətbiqini təmin etsinlər.

Beləliklə, bütövlükdə insan hüquqları sahəsində mühüm beynəlxalq normalara və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququna istinad edilməsi AR qanunvericiliyinin insan hüquqları müdafiəsi sferasında beynəlxalq hüquqi standartlara, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin ideologiyasına uyğunluğuna dəlalət etməsi kimi qiymətləndirilməlidir. Bu isə son nəticədə, insan hüquqları sahəsində ümumtəxminmiş prinsiplərin (normaların) dövlətdaxili qanunvericiliyə tam implementasiyasına gətirib çıxaracaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2009, 60 s.
2. Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю. Права человека. Учебник. М.: Эксмо, 2006, 448 с.
3. Гусейнов Л.Г. Международные обязательства государств в области прав человека. Баку: Hüquq ədəbiyyatı, 1998, 188 с.
4. Карташкин В.А. Правовые последствия ратификации Россией Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Российской ежегодник международного права, 1995. СПб., «Россия-Нева», 1996, с. 139-146.
5. Конституция Российской Федерации. Проблемный комментарий. Отв. ред. В.А. Четвернин. М.: Московский общественный научный фонд, 1997, 702 с.
6. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. М.: Волтерс Клувер, 2005, 432 с.
7. Лукашук И.И. Глобализация, государство, право, XXI век. М.: Спарк, 2000, 279 с.
8. Международное публичное право. Учебник. 3-е изд., перераб. и доп. Отв. ред. К.А.Бекяшев. М.: ТК Велби. Проспект, 2004, 928 с.
9. Международное публичное право. Сборник документов. В 2 ч. Ч. I. Сост. К.А. Бекяшева, Д.К. Бекяшев. М.: ТК Велби. Проспект, 2006, 1408 с.; Ч. II. М.: ТК Велби, Проспект, 2006, 2844 с.
10. Права человека. Учебник. Отв. ред. Е.А.Лукашева. М.: НОРМА, 2003, 573 с.
11. Права человека в международном и внутригосударственном праве. Учебник для вузов. Отв. ред. Р.М.Валеев. Казань: Казанский Государственный Университет имени В.И.Ульянова-Ленина, 2004, 300 с.
12. Права человека и процессы глобализации современного мира. Отв. ред. Е.А.Лукашева. М.: Норма, 2005, 464 с.

13. Саидов А.Х. Общепризнанные права человека. Учебное пособие. М.: МЗ ПРЕСС, 2004, 273 с.
14. Черниченко С.В. Теория международного права. В 2-х томах. Том 2: Старые и новые теоретические проблемы. М.: НИМП, 1999, 531 с.
15. Хартия Европейского Союза об основных правах. Комментарий. Под ред. С.Ю.Кашкина. М.: Юриспруденция, 2001, 208 с.
16. Manfred Novak. Introduction to the International Human Rights Regime. Leiden/Boston, 2002, 365 p.
17. Human Rights in the World. Manchester, Manchester University Press, 1972, 371 p.
18. The Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Human Rights Quarterly, 1987, Vol. 9, No 2, pp. 122-135.
19. Trubek D. Economic, Social and Cultural Rights in the Third World: Human Rights and Human Needs Programs. Human Rights in International Law: Legal and Policy Issues. Oxford, Clarendon Press, 1984, Vol. 1, p. 205-271.
20. Vasak K. A 30-year Struggle: The Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights. UNESCO Courier. November 1997, pp. 25-34.

ОТРАСЛЕВЫЕ ПРИНЦИПЫ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

А.И.АЛИЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье, с учетом существующего разногласия в юридической литературе, на основе международной практики и внутригосударственного законодательства, подробно анализируются отраслевые принципы международно-правовой защиты прав человека и внутригосударственное законодательство Азербайджанской Республики. В результате сравнительного анализа основных особенностей отраслевых принципов и внутригосударственного законодательства в сфере прав человека делается вывод о том, что Конституция Азербайджанской Республики, закрепившая адекватную правовую основу для внутригосударственной имплементации стандартов международного права, в том числе международных стандартов по правам человека, а также другие нормативно-правовые акты, принятые Азербайджанской Республикой в сфере прав человека, построены на принципе уважения норм международного права. А это, в свою очередь, является важным фактором в имплементации общепризнанных принципов (норм) в сфере прав человека во внутригосударственное законодательство.

THE BRANCH PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND THE INTERNAL LEGISLATION OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC

A.I.ALIYEV

SUMMARY

The article analyzes the branch principles of international legal protection of human rights and the internal legislation of the Azerbaijan Republic on the basis of existing various opinions in the literature, the international practice and the internal legislation. As a result of the comparative analysis of the basic features of branch principles in the field of human rights and the internal law it is necessary to conclude that the Constitution of the Azerbaijan Republic, defining an adequate legal basis for interstate implementation of standards of

international law, as well as the international standards of human rights and other regulatory legal acts accepted by the Azerbaijan Republic in the sphere of human rights are established on the basis of a principle of respect of human rights, that in the interstate legislation is the major factor in the implementation of conventional principles (norms).